

Recensie

SYMBOLISCHE ESSENTIES

Paul Cortois, *Symbolische essenties*, Antwerpen, Pelckmans Pro, 2018, 268 p., ISBN 9789463370967, € 24.99

Binnen de huidige identiteitspolitiek staan essenties op het spel: een strijd om wat het betekent man, vrouw, wit of zwart te zijn. Filosofisch zijn essenties echter hoogst problematisch. Volgens sommigen moeten deze ‘politieke heethoofden’ dan ook eens te rade gaan bij filosofen om in te zien dat ze windmolens aan het bekampen zijn. Paul Cortois trekt een andere conclusie in zijn nieuwste boek, *Symbolische essenties*. Volgens hem moeten we het geloof in essenties serieus nemen zonder te vervallen in een geloof dat deze essenties ook echt bestaan.

Cortois beoogt dus binnen het klassieke filosofische debat tussen essentialisten en sociaal constructivisten (hoofdstuk 1), een alternatief te ontwikkelen, een symbolisch essentialisme. Deze positie wil noch vervallen in een ontologisch essentialisme, noch miskennen hoe de vraag rond essenties “zich onvermijdelijk en waarachtig aan ieder mens opdringt” (24). Wat Cortois binnenbrengt in deze discussie is een fundamenteel antropologisch gegeven, namelijk dat ongeacht of essenties bestaan of slechts een maatschappelijke constructie zijn, mensen er niet onverschillig tegenover *kunnen* staan.

De auteur onderschrijft dus een vorm van sociaal constructionisme, maar enkel op voorwaarde dat er tegelijkertijd enkele fundamentele correcties worden doorgevoerd. In de eerste plaats gaat het om de erkenning van een hiërarchisch onderscheid tussen verschillende soorten distincties die sociaal geconstrueerd worden. Op z’n minst zijn er twee te onderscheiden niveaus, namelijk een reeks fundamentele en coördinerende distincties (‘symbolische essenties’) en daarnaast allerlei secundaire distincties die op de eerste groep steunen. Sociaal constructionisme maakt dit onderscheid traditioneel niet en reduceert de coördinerende distincties foutief tot alledaagse constructies, waardoor de eigenheid ervan niet gevat wordt.

Over wat voor distincties gaat het? Het vierde hoofdstuk tracht daar een encyclopedisch antwoord op te bieden. Maar in feite is Cortois vooral geïnteresseerd in onderscheidingen zoals mens-dier, vrouw-man, leven-dood (Hoofdstuk 2), vrede-oorlog, gelovig-ongelovig en liefde-haat (Hoofdstuk 3). Hij beweert niet dat deze distincties vastliggen noch dat alle culturen dezelfde onderscheidingen belangrijk vinden. Eerder gaat het om wat men – met enig risico – een vorm van ‘formeel conservatisme’ kan noemen: elke cultuur wordt getypeerd door een reeks coördinerende distincties die zich opdringen en niet

eenvoudig te veranderen zijn. “Mijn stelling is dat elke cultuur en ieder reflexief wezen binnen een cultuur zich op een of andere manier verhoudt tot deze termen en tot de *issues* die ze opleveren” (14).

De conclusie is daarmee niet dat sociaal constructionisme fout is, want het blijven constructies die zelf vatbaar zijn voor historische verschuivingen. Cortois geeft het treffende voorbeeld van hoe we tegenwoordig naar heroïsche (zelf)opofferingen in oorlog en verzet kijken. De distincties leven-dood en oorlog-vrede dringen zich nog steeds op, maar op fundamenteel andere wijze dan bijvoorbeeld tijdens de Tweede Wereldoorlog. In onze huidige westerse cultuur is het ondenkbaar dat we op een gelijkaardige wijze kunnen instemmen met de zelfopoffering van soldaten en verzetsstrijders. Het leven is als coördinerende waarde te belangrijk geworden. “Leven en dood zijn voor ons andere symbolische essenties geworden” (80).

Zulke symbolische essenties spelen vanuit Cortois’ perspectief een andere rol dan alledaagse constructies (zoals een wetenschappelijke theorie of een modetrend). Er zit volgens hem een vorm van dwangmatigheid achter deze distincties. Ze dringen zich aan ons op als belangrijk, buiten onze grip en funderend. Het gaat om meer dan keuzes of conventies, of we ervaren ze althans niet eenvoudig op die manier. Sociaal constructionisme miskent het bestaan van dit aspect, terwijl ontologisch essentialisme foutief concludeert dat het hier om een ontologische fundering gaat.

Enkele belangrijke antropologische conclusies volgen hieruit. Deze liggen in feite in de lijn van een reeks Leuvense denkers, waar Cortois inspiratie bij haalt. Het gaat om filosofen zoals Arnold Burms, Herman De Dijn en Paul Moyaert. Cortois’ boek is een duidelijke voortzetting van deze Leuvense symbooltraditie. Ook qua methode volgt hij deze traditie, in de gedaante van een filosofie van het voorbeeld. Filosofische stellingen worden aangetoond aan de hand van het uitwerken van concrete voorbeelden, eerder dan abstracte filosofische argumenten.

Een centrale stelling van deze traditie is dat symbolische essenties onderworpen zijn aan een andere vorm van toetsing en falsificatie. Het gaat niet om distincties die gefundeerd zijn in theoretische overtuigingen. Aantonen dat er geen ontologisch onderscheid bestaat tussen man en vrouw is onvoldoende om mensen van deze symbolische distinctie af te helpen. Er is geen garantie dat mensen van mening zullen veranderen, hoewel het niet onmogelijk is. Een beter antropologisch model om de logica van deze symbolische essenties te begrijpen is dat van de bekering: “De vraag is of er op een bepaald ogenblik andere essenties kunnen worden gevonden met een aansprekingskracht om de vorige te overstemmen. Dat is de logica van de bekering en de ommekeer.” (173)

Tegelijkertijd voegt Cortois een reeks elementen toe aan deze traditie. Allereerst maakt hij een onderscheid tussen symbolische classificaties en individuele essenties. Symbolen duiken met andere woorden in twee gedaantes

op: als manieren om de wereld te classificeren, bijvoorbeeld in mens en dier, en als individuele essenties, in de gedaante van *die* persoon, *dat* horloge of *deze* stad. Deze tweede groep wordt niet altijd duidelijk van de eerste onderscheiden. In het zevende hoofdstuk mobiliseert Cortois zijn kennis van de Portugese literatuur om de problematiek van de individuele essenties uit te diepen. Hij bespreekt bijvoorbeeld hoe individuele essenties kunnen bestaan zonder een corresponderend individu (zoals in het geval van Fradique Mendes) of, omgekeerd, hoe een individu instaat voor een dozijn aan individuele essenties (zoals in het geval van Fernando Pessoa).

Ten tweede introduceert hij ook een aantal nieuwe en verhelderende begrippen om het kluwen aan antropologische inzichten rond deze symboolopvatting te ontwarren. Zo bespreekt Cortois de rol van ‘ambivalentie’ bij een aantal van deze symbolische distincties (hoofdstuk 3). Wanneer symbolische essenties gelinkt worden met een grote intensiteit, zoals liefde-haat of oorlog-vrede, kunnen ze bij het nastreven in hun tegendeel omslaan.

Een ander begrip dat Cortois invoert is dat van ‘aanleuning’, dat hij aan Sigmund Freud ontleent (hoofdstuk 6). Met dit begrip wil Cortois de link tussen symbolen en materialiteit vatten. Symbolische essenties zijn, zoals hierboven aangegeven, niet gegrond in ontologische onderscheidingen. De symbolische classificatie tussen man en vrouw steunt niet op een theoretisch argument over hoe de wereld in elkaar steekt. Toch is er een verband met de biologische realiteit, maar in de vorm van aanleuning. Zoals bij Freud de begeerte van oorsprong aanleunt bij de behoefte, maar haar tegelijkertijd transformeert en overtreft, zo steunen symbolische essenties op materiële *markers* maar vergroten deze uit. Er zijn bepaalde kenmerken die – op z’n minst statistisch – te linken zijn met verschillende genders. Symbolische essenties leunen bij deze kenmerken aan, maar transformeren en verabsoluteren ze ook. “Gradualiteiten in de natuur worden essenties” (62).

Een derde concept dat wordt ingevoerd is dat van ‘waarachtigheid’ om de wijze te vatten waarop deze symbolische essenties zich aan ons opdringen als ‘waar’ (hoofdstuk 5). De waarheid van deze essenties, die als onvermijdelijk wordt aangevoeld, ligt niet in een ontologische noodzakelijkheid. Het belang van zulke essenties kan antropologisch merkwaardig genoeg samengaan met een besef van de contingentie van het onderscheid, bijvoorbeeld in de wijze waarop het besef dat mijn liefde voor een concreet persoon in niets gegrond is – objectief gezien had het evengoed iemand anders kunnen zijn – de liefde niet doorbreekt, maar juist kan versterken. De “conventie is aanwezig, maar is niet genoeg – het mag niet aanvoelen als willekeur; het dring zich op” (166). Tegelijkertijd is er wel van een ander soort onvermijdelijkheid sprake, namelijk waarachtigheid.

Ten slotte bespreekt Cortois ook de rol van ‘dissociatie’ (Hoofdstuk 8). Hoe nog vasthouden aan het symbolisch onderscheid tussen mens en dier als men weet dat er biologisch geen grens te trekken valt? Het gevolg is dat “de symbolisch

essentialist in een licht gedissocieerde wereldervaring leeft” (23). De auteur tracht deze dissociatie te verduidelijken door ten rade te gaan bij de wetenschapsfilosofie, en concreet bij het werk van Bas van Fraassen. Van Fraassen is in eigen werk vooral geïnteresseerd in het debat of de door de wetenschap gepostuleerde entiteiten (zoals atomen of DNA) als metafysische realiteiten moeten worden geaccepteerd. Om zijn eigen anti-realistische positie te duiden maakt de wetenschapsfilosoof het onderscheid tussen *acceptance* en *belief*. Volgens hem is het mogelijk dat wetenschappers zulke gepostuleerde entiteiten accepteren in hun verklaringen zonder dat ze geloven dat deze ook werkelijk bestaan. Dit subtiel onderscheid mobiliseert Cortois om ook de dissociatieve houding rond symbolische essenties te vatten. Het dissociatief dilemma is te overwinnen door te stellen dat we symbolische essenties accepteren zonder dat we tegelijkertijd verplicht zijn te geloven dat ze werkelijk met ontologische onderscheidingen corresponderen.

Dit boek van Cortois is dus origineel op twee wijzen. Allereerst biedt het een nieuwe en genuanceerde positie in een oud debat, namelijk dat rond essenties. Ten tweede is het ook een nieuw bewijs van de vruchtbaarheid van de Leuvense benadering, die in dit werk wordt toegepast op nieuwe discussies en voorbeelden, voornamelijk uit de wetenschaps- en cultuurfilosofie. Op beide manieren brengt het een frisse kijk op oude problemen.

Massimiliano SIMONS (Leuven)